

Clam per una pintura extraordinària del patrimoni mallorquí

El gran exvot d'un *Incendi urbà* a Ciutat

Per Concepció Boncompte Coll

Hi ha instants en els que una imatge, un gest, una música, o tot plegat, penetren l'ànima humana provocant-hi un tsunami d'idees. Així, el 24 de desembre, el cant de la Sibila i l'atmosfera de l'església de s'Alqueria em varen submergir en el frondós llimb entre el cristianisme i la paganitat. Un cert *opus nigrum* on resideixen les claus interpretatives de determinats ritus catòlics. Construïnt ponts, allà on s'han cavat abismes, es desvelen lligams entre paganisme i cristianisme que posen de relleu la pervivència de creences a través de diferents discursos religiosos.

Estic sensibilitzada per l'assumpte, doncs enllaça amb un tema que m'interessa com a pintora i al que dedico un treball de recerca com a historiadora de l'art: el dels exvots pintats de Santanyí i la seva relació amb altres exvots mallorquins. Avui, pocs estan familiaritzats amb aquests quadrets que no fa tant cobrien els murs de les ermites. Un exvot pintat (anomenat, també, retauló o promesa) és, normalment, una petita pintura sobre fusta que representa la situació de perill mortal viscuda pel protagonista i la intercessió d'una figura del món sobrenatural que, protegint-lo, evita el desastre. La superfície de l'exvot està dividida en dues zones corresponents, respectivament, al món terrenal i al món celestial. Físicament és una pintura, però és molt més que un objecte artístic o etnogràfic. És la contraprestació que ofereix l'home a la divinitat pels "serveis rebuts". És, doncs, un objecte religiós que prova el diàleg ininterromput que l'home ha mantingut "de tu a tu" amb el món sobrenatural des de temps immemorials. El cristià, en situació de perill, reacciona com a home religiós atemporal, prenent la iniciativa en una negociació divina. Detall que confereix a l'humil retauló el lloc de testimoni privilegiat de la relació.

Curiosament, és el desaparegut retauló d'un mariner mallorquí salvat per la Verge de Montserrat davant la costa de Sardenya (1323), el que té l'honor de fer de pont amb els darrers exvots pintats "pagans" documentats per Ciceró o per Tibul qui es referia als mateixos en aquests termes:

Ara, deessa, ara socorrem, perquè que pots guarir ho proven les moltes tauletes pintades dels teus temples.

El destí, doncs, ha col·locat a Mallorca en un lloc privilegiat en l'àmbit de les pintures votives. Però, la dificultat que sovint comporta la seva visualització i el precari estat de conservació de la majoria de les obres palesen l'urgent necessitat de salvar aquests béns i de donar-los a conèixer. Tasca, aquesta darrera, magníficament iniciada pel pare G. Llompard, (entre altres) i susceptible de ser ampliada.

Incendi urbà. Ciutat de Mallorca 1722. Oli sobre tela. 70x161,5 cm. Museu Rectoria Santanyí. Fotografia de Joan Pinya

A Santanyí som afortunats, doncs els tres exvots pintats del terme poden contemplar-se en el Museu Parroquial i la factura d'aquests retaulons evidencia tres graus diferents de formació professional per part de l'artista. Una diversitat que obre interrogants sobre el món dels pintors d'exvots, gairebé sempre anònims. Descriuré breument els tres retaulons per evidenciar la riquesa i lligams amagats en imatges tan senzilles.

Dels tres retaulons, dos són exvots aparentment "tradicionals": *Dona trepitjada per una mula* i *Home atropellat per un carro* (ambdós del segle XVIII). El primer, si bé pintat en un estil entranyablement ingenu, presenta alguna veladura i detalls plàstics (cromatisme, tractament de les carnades...) que impliquen coneixements superiors als de la majoria de pintors d'exvots. Tot i narrant un drama, el conjunt és alegre i la indumentària de la pagesa, centra la composició. La factura de la Verge és més desimbolta que la de la protagonista i l'artista realitza una idealització setecentesca de la MaredeDéu de Consolació (G. Mòger, 1507). La simpàtica mula, la seva càrrega de llenya i les cordes confereixen ritme al conjunt. Les filactèries ondulants aporten informació, tot incrementant la sensació de moviment. Estilísticament es pot incloure dins l'àmbit de la pintura *naïf* al que pertanyen la gran majoria dels retaulons i temàticament es tracta la representació d'un accident quotidià que trobem en diferents santuaris o convents de l'illa.

El segon retauló, *Home atropellat per un carro* (segle XVIII) és de factura més complexa i ens introdueix en móns poc estudiats com ara el de la possible realització d'exvots pintats per part d'aprenents en tallers de pintors professionals o l'existència de pintors de retaulons de cert nivell, ja familiaritzats amb la pintura culta. Fascinant. Em centraré en el "petit" detall iconogràfic d'aquest segon exvot que em va seduir fins a extrems inimaginables: veure com l'artista havia adaptat el seu camperol a un model de Caravaggio, concretament a Sant Pau sota el cavall (*Conversió de Sant Pau*, 1601). A més de la curiosa "afinitat temàtica" (Sant Pau es converteix i es "salva" amb la visió de Déu i el pagès es "salva" amb la visió de la Ver-

Incendi urbà. Ciutat de Mallorca (detall). Els jurats i a dalt l'home amb camisa blanca de dormir que el baixen amb cordes

ge), sorprèn l'atreuiment del pintor amb un escorç difícil i els recursos emprats per compensar llacunes tècniques. El rastre caravaggesc obliga, certament, a ampliar els registres de la nostra mirada pel que fa a aquestes pintures populars. Observant el retaüló amb diferent filtre se'ns desvelen interessants detalls sobre com l'artista recupera un model de principis del segle XVII pels criteris estètics del segle XVIII.

Finalment el tercer exvot, *Incendi urbà*, podria ser l'exvot més singular de Mallorca. Malauradament, l'estat de conservació és desastrós. Es tracta d'una pintura a l'oli, sobre tela, de dimensions extraordinàries (70x161'5 cm.) per aquest gènere. En mides només és superat per dues teles votives: la commemoració de l'atac turc d'Andratx i l'oli de B. Luti del convent de Santa Magdalena del que existeixen 5 exemplars destinats més aviat a la campanya de beatificació de Santa Catalina Thomàs (M. Carbonell). Entenc que l' *Incendi urbà* (que no representa Santanyí sinó Ciutat) va ser executat per un professional de la pintura amb registres que van des de l' *Incendi del Borgo* de Rafael d'Urbino i de Giulio Romano a *Les llances* de Velázquez o als incendis del mallorquí M. Bestard, tot passant per models procedents de Flandes i de Nàpols. Però l'interès d'aquest exvot va més enllà de la plàstica, de la religió o de l'etnografia. És un document històric que abasta múltiples disciplines i que aporta informació diversa. Per exemple: el sistema de construcció mitjançant "envants" a Palma. Un detall d'interès que em va assenyalar Perico de Montaner, exdirector de l'Arxiu de Palma fins el passat mes de juny. Trasllat aquí la seva recomanació de visitar els envants del carrer de la Imprempta (sic) i d'observar l'antic reciclatge de rems com a suport de les tribunes. Entre altres aspectes documentats per l'esmentat exvot destaca el comportament de ciutadans i autoritats en cas d'incendi a Palma en el 1700. Entre els enigmes

que presenta el quadre està el dèsbribar quina església gòtica de Palma evoca el pintor a la part dreta de l'exvot. És difícil pronunciar-se en l'estat actual de l'obra. El grup armat d'aparença aristocràtica davant del temple podria tenir alguna relació amb el mateix, doncs durant el segle anterior (en les guerres entre Canamunt i Canavall) alguns convents, com el de Sant Domingo, havien adquirit gran protagonisme. L'exvot de l' *Incendi urbà* és un petit tresor que pertany a la parròquia de Santanyí i que roman en l'obscuritat.

En el present article he insinuat que en l'àmbit dels exvots pintats, com succeeix amb el tradicional

cant de la Sibilla, cal construir ponts entre paganisme i cristianisme per nodrir el nostre coneixement dels retaulons d'arrels religioses més profundes. Així mateix, per comprendre tots els missatges que ens aporta la plàstica dels exvots pintats necessitem, també, bastir ponts entre dos sectors tradicionalment oposats: la pintura popular i la pintura culta. Entre ells es trobaria un possible autor de l' *Incendi urbà*: Jaume Nadal. I, en aquest joc de ponts, com en l'esotèric Joc de l'oca, el monestir de La Real podria haver fet saltar un, o dos, exvots de Palma a Santanyí. És una hipòtesi. El que és cert, però, és que Santanyí posseeix un quadre molt important i que hauria de trobar patrocini per a la seva restauració.

Incendi urbà. Ciutat de Mallorca (detall). Grup d'hommes armats

